

Een leven lang nadenken over heel kleine klankverschillen, zoals die tussen de *d* en de *t*. Waarom doet iemand dat? En wat heeft de samenleving eraan? Daarover sprak Marc van Oostendorp vorige maand in de oratie waarmee hij aantrad als bijzonder hoogleraar Fonologische Microvariatie bij de Universiteit Leiden. Hieronder een sterk verkorte en bewerkte versie van die oratie.

Marc van Oostendorp

MEERTENS INSTITUUT EN UNIVERSITEIT LEIDEN

Een leven lang nadenken over *d* en *t*

Wat hebben we aan taalkundig onderzoek?

An taalkundigen zoals ik heeft niemand iets. Ik maak de taal niet beter, ik zorg er zelfs niet voor dat ze niet verder verloedert. Ik maak geen computers die Nederlands kunnen verstaan, ik bedenk geen therapieën voor mensen die na een hersenbloeding lastig kunnen praten en geen lesmethoden voor kinderen met een taalachterstand. In plaats daarvan zit ik op kosten van de belastingbetaler de hele dag achter mijn bureau na te denken over het verschil tussen *d* en *t*.

Dat verschil is voor mijzelf genoeg om mijn dagen te vullen: de wetenschap ontdekt er steeds meer over. Maar wat heeft de samenleving eraan dat ik daar mijn leven aan wijd? Om die vraag te kunnen beantwoorden moet ik eerst iets uitleggen over wat mij en mijn collega's nu zo bezighoudt aan dat pieteputerige verschil.

■ VERSCHERPING

Er zijn in het Nederlands geen woorden die eindigen op een *d* of een *b*. Let wel:

ik heb het over klanken. Natuurlijk staan aan het eind van de woorden *hond* en *web* de letter *d* en de letter *b*, maar ze eindigen zeker niet op de corresponderende klanken. In plaats daarvan klinkt er een *t*, dan wel een *p*. Dit verschijnsel heet in de Nederlandse taalkundige literatuur 'verscherping'.

Toen ik ongeveer twintig jaar geleden taalwetenschap ging studeren, werd er tijdens het eerstejaarscollege even over verscherping gesproken en daarna nooit meer. Het verschijnsel was dan ook ta-

Illustratie: Matthijs Sluiter

melijk gemakkelijk te begrijpen. De *d* heeft van alles gemeen met de *t*: ze worden allebei gemaakt door de lucht vlak achter de tanden even vast te houden met het puntje van de tong en die dan met een plofje los te laten. Er is één cruciaal verschil: tijdens het uitspreken van de *d* laat de spreker zijn stembanden trillen en bij de *t* niet. Hetzelfde kleine verschil wordt gemaakt tussen de *b* en de *p*, de *v* en de *f*, en de *z* en de *s*.

Aan het eind van een lettergreep wordt nu de *d* van *hond* vervangen door de *t* van *hont*. Met andere woorden: wordt een klank met stembandtrilling in het Nederlands vervangen door zijn tegenhanger zonder trilling.

■ PARTITUREN

Twintig jaar geleden dachten de meeste taalkundigen dat spraakklanken in ons hoofd zitten als muziekpartituren, met partijen voor de verschillende spraakorganen: een partij voor de lippen, een partij voor het puntje van de tong, een partij voor de stembanden, enzovoort. Neem nu een woord als *hond*. Dat zit in ons hoofd met een *d* en een aanwijzing voor de stembanden. Zo'n aanwijzing noemen we een 'kenmerk'. Het stembandkenmerk van de *d* is 'stemhebbend'; we horen het in het meervoud van het woord: *honden*.

Volgens deze manier van denken weten Nederlanders dat ze het stembandkenmerk weg moeten halen aan het eind van de lettergreep. Behalve het Nederlands hebben bijvoorbeeld ook het Duits, het Catalaans, het Pools, het Russisch en het Turks een dergelijk proces van verscherping, maar het Frans en het Engels niet. In die laatste talen kan een woord wel degelijk eindigen op een *d*- of een *b*-klank. Tegelijkertijd is de neiging tot verscherping in het Nederlands heel sterk: Nederlanders die bijvoorbeeld Engels spreken, moeten hun best doen om *cod* ('kabeljauw') niet uit te spreken als 'kot'.

Omdat talen op dit gebied van elkaar verschillen, moeten sommige kinderen die hun moedertaal verwerven iets leren. Ofwel de Nederlandse kinderen leren dat ze verscherping moeten toepassen, ofwel de Engelse leren dat af. Dat vat ongeveer onze kennis samen van twintig jaar geleden. Ik kon destijds niet vermoeden dat ik er ooit zo veel over zou kunnen nadenken.

■ SUBTIELE METINGEN

Dat dit toch mogelijk is, komt doordat alles een stuk ingewikkelder blijkt dan we toen dachten. De afgelopen jaren

hebben enkele taalkundigen experimenten gedaan in alle bovengenoemde talen met verscherping, en dat leverde een belangrijke ontdekking op.

Die experimenten verliepen ongeveer als volgt. Men liet om te beginnen mensen een aantal woorden voorlezen die klinken als *rat*. Dat woord is in gesproken vorm dubbelzinnig: het kan zowel op een wiel als op een knaagdier duiden. In het ene geval eindigt het op een *d*, die tevoorschijn komt in het meervoud *raderen*, en in het andere geval op een *t*, die je hoort in het meervoud *ratten*.

Wanneer men proefpersonen nu naar het enkelvoud laat luisteren, en vraagt welk van de twee woorden ze gehoord hebben, zullen ze doorgaans beweren dat ze dat niet weten. Maar als je ze vervolgens dwingt om een van de twee meervoudsvormen te kiezen, doen ze dat in ongeveer zestig tot zeventig procent van de gevallen goed.

De reden daarvoor is niet dat ze telepathisch begaafd zijn, en ook niet dat ze uit de context afleiden wat er eigen-

Twintig jaar geleden dachten de meeste taalkundigen dat spraakklanken in ons hoofd zitten als muziekpartituren.

lijk gezegd is, want die context is er in dit experiment helemaal niet. De proefpersonen horen willekeurige woorden. De reden waarom ze het zo vaak goed doen, is dat de aannames waarop de eerdere theorieën gebaseerd waren feitelijk onjuist zijn gebleken. In ieder geval in experimentele situaties zoals deze zijn de *d* in *rad* en de *t* in *rat* niet helemaal hetzelfde geworden. Met subtiele fonetische metingen heeft men het verschil aangetoond.

Er zijn dus in ieder geval in het laboratorium af en toe heel kleine verschillen opgepikt – in gewone spontane gesprekken is dat nog niet gelukt, en dat is waarschijnlijk ook heel lastig te doen. Dat "af en toe" is belangrijk: het gaat niet in vijftig procent van de gevallen goed, zoals wanneer je 'bank' zegt en mensen laat raden of je naar de financiële instelling of het zitmeubel verwijst: tussen die twee woorden zit echt geen verschil. Het gaat ook niet in 99 procent van de gevallen goed, zoals wanneer je proefpersonen het verschil tussen *dak* en *tak* laat beluisteren – dat hoort een normaal horende spreker van het Nederlands altijd.

■ VENSTER

Hoe moet je dit nu begrijpen? Volgens sommigen laat dit alles zien dat het hele idee van die 'partituren' achterhaald is. In plaats daarvan zien zij ons hoofd als een enorm computergeheugen vol met geluidsopnamen. Het woord *hond* zit niet in ons hoofd als wat instructies voor de spraakorganen, maar als een enorme berg met herinneringen aan alle keren dat we iemand iets hebben horen zeggen wat klonk als *hond* of *honden*. Wie praat, kiest een soort gemiddelde tussen al die opnames, en probeert die te reproduceren.

Anderen proberen juist het oude model van de partituur te redden, bijvoorbeeld door te zeggen dat de instructie om de stembanden te laten trillen nooit helemaal kan worden weggehaald: dat wie *hond* in zijn hoofd heeft zitten, onvermijdelijk iets van dat stembandkenmerk zal realiseren.

Het gaat er niet om wie er gelijk heeft – ik hoor bij de tweede groep, maar de discussie is onbeslist. Belangrijker is dat deze kwestie een venster

opent op een veel grotere vraag, namelijk over hoe de menselijke geest precies werkt. Onthouden we alles wat we tegenkomen in groot detail? Of hebben we eerder instructies in ons hoofd, waarin de onbelangrijke details zijn weggelaten?

■ IVOREN TOREN

De wereld is lang niet zo eenvoudig als hij op het eerste gezicht lijkt. Natuurlijk, zo iemand als ik heeft er alleen maar baat bij om de wereld almaar gecompliceerder voor te stellen om zo steeds meer subsidies los te peuteren voor steeds meer onderzoek. En inderdaad heb ik het grootste deel van mijn leven inmiddels in de ivoeren toren van de wetenschap geleefd, waar ik me met dit soort onderwerpen heb beziggehouden. Als ik al eens uit die toren gekomen ben, was dat toch eigenlijk ook altijd alleen maar om aan anderen uit te leggen wat ik of mijn collega's hebben bedacht.

Zou ik niet eigenlijk iets hebben moeten doen wat maatschappelijk relevanter was? Wat de talloze praktische problemen waar onze wereld mee worstelt zou helpen op te lossen? Wordt het niet ►

tijd dat ik mijn leven beter en me ga richten op concretere problemen dan de vraag hoe we verscherping precies moeten begrijpen?

Taalkundigen hebben een rijtje standaardantwoorden op deze vraag, en ik gebruik die soms ook wel. Een ervan is dat je nooit van tevoren weet wat voor toepassingen willekeurig wel fundamenteel onderzoek uiteindelijk zal hebben. Wereldvreemd wiskundig onderzoek uit het begin van de twintigste eeuw heeft in de loop van de jaren geleid tot toepassingen in de informatica. Het abstracte idee van de relativiteitstheorie heeft kernenergie gebracht. Op dezelfde manier leidt diepgaand gepeins over het verschil tussen *rad* en *rat* uiteindelijk misschien ook wel tot een mooi computerprogramma, of een therapie voor afasiepatiënten.

Mijn gesprekspartners accepteren dit argument meestal wel, maar dat verbaast me eigenlijk. Waarom zou je een sprong in het duister wagen als je ook onmiddellijk resultaten kunt vinden? Ik zou ook in de computerindustrie of de medische zorg kunnen gaan werken, maar dat doe ik kennelijk niet.

■ DONKER WOUDE

En dus moet ik op zoek naar een ander mogelijk antwoord op de vraag waarom je eigenlijk dit onderzoek zou moeten doen. Een wat vagere variant van het vorige antwoord is dat het verwerven van kennis nu eenmaal een belangrijke menselijke eigenschap is. De mens is bovendien voorzover we weten het enige wezen dat nadenkt over zichzelf. Hij

Uit: Velpse weekblad

REUZENRAT OP VELPSE KERMIS - Het was het afgelopen weekeinde weer dolle pret voor jong en oud met de knusse, maar daarom niet minder spectaculaire Velpse kermis.

Rad of rat? Niet alleen voor het oor, maar ook op schrift is het onderscheid lastig.

heeft daarmee ook de opdracht om dat te doen. En tegelijkertijd begrijpt de mens eigenlijk niets van zichzelf. Als zelfs het allerkleinste detail – de manier waarop verscherping werkt – ons al voor zo veel raadsels stelt, hoe kunnen we dan ooit de grotere vragen over de mens begrijpen?

We bevinden ons in een donker woud, overal om ons heen is duisternis. Hoe langer we naar een klein en ogenschijnlijk eenvoudig detail kijken, des te minder we ervan begrijpen. Maar de mens is er uiteindelijk bij gebaat om

wel inzicht te krijgen in dergelijke kwesties; dat is de reden waarom het zowel voor de samenleving als voor het individu zinnig is om zich in zulke duistere zaken te verdiepen.

Dat klinkt allemaal hoogdravend. De kans is bovendien reëel dat de onderneming uiteindelijk mislukt – dat we nooit echt iets zullen begrijpen van hoe de menselijke geest precies werkt. Dan heeft inderdaad niemand ooit iets aan mijn werk gehad. Maar mij heeft het gefascineerd. ■

Onze Taal-studentenprijs

Schrijf een artikel voor *Onze Taal* en win € 1500,-

REDACTIE ONZE TAAL

Onze Taal is op zoek naar jong talent: naar scholieren en studenten die op een meeslepende wijze kunnen schrijven over een boeiend taalonderwerp. Ben jij nog geen dertig jaar, student (of net afgestudeerd) en heb je een vlotte pen? Dan nodigen we je van harte uit een artikel van ongeveer 1500 woorden voor *Onze Taal* te schrijven. Er is van alles mogelijk. Of je nu schrijft over je afstudeerscriptie, eropuit trekt om een reportage te maken over straattaal, of een interview houdt met een

beroemde taalkundige: alles is welkom, zolang het maar over taal gaat.

De stukken zullen worden beoordeeld door de redactie van *Onze Taal*, waarbij gelet zal worden op toegankelijkheid (want bepaald niet alleen taalkundigen lezen het blad), stilistische kwaliteiten en degelijkheid. En het moet iets toevoegen aan wat er de afgelopen jaren zoal in *Onze Taal* is verschenen. De beste artikelen zullen we publiceren.

Voor de winnaar is een geldprijs beschikbaar van € 1500,-. De inzenders

van de overige artikelen die gepubliceerd worden, krijgen een auteursvergoeding. En wie weet zitten er voor de beste auteurs uiteindelijk meer opdrachten in.

Stuur je artikel uiterlijk 1 januari 2009 naar redactie@onzetaal.nl. Bel voor meer informatie: Redactie *Onze Taal*, tel. 070 - 356 12 20.

Ook docenten die met hun leerlingen of studenten willen meedoen aan de wedstrijd, worden nadrukkelijk uitgenodigd te reageren. ■